



International
SOCIAL SCIENCES
STUDIES JOURNAL



SSSjournal (ISSN:2587-1587)

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:5, Issue:36
sssjournal.com

pp.2883-2896
ISSN:2587-1587

2019
sssjournal.info@gmail.com

Article Arrival Date (Makale Geliş Tarihi) 04/04/2019 | The Published Rel. Date (Makale Yayın Kabul Tarihi) 10/06/2019
Published Date (Makale Yayın Tarihi) 10.06.2019

SURIYELİ MÜLTECİLERİN BURSA'DAKİ TEKSTİL SEKTÖRÜNE ETKİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME ¹

A STUDY ON SYRIAN REFUGEES' IMPACT ON BURSA'S TEXTILE SECTOR

Muhammet Emre SARAÇ

Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entitüsü, Sosyoloji Bölümü, Bursa/TÜRKİYE
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0586-2887>

Dr. Öğr. Üyesi Enes Battal KESKİN

Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Bursa/TÜRKİYE
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5629-0228>



Article Type : Research Article/ Araştırma Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sss.1533>

Reference : Saraç., M.E. & Keskin., E.B. (2019). "Suriyeli Mültecilerin Bursa'daki Tekstil Sektörüne Etkileri Üzerine Bir İnceleme", International Social Sciences Studies Journal, 5(36):2883-2896.

ÖZ

Suriye'de yaşanan iç savaş nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kalan mülteciler, çoğunluğu Türkiye olmak dünyanın farklı ülkelerine iltica etmişlerdir. İlk geldiklerinde "misafir" olarak kavranan ve kısa süre içerisinde ülkelerine geri dönecekleri öngörülen Suriyeli mültecilere daha sonra "geçici koruma" statüsü verilmiştir. Suriyeli mülteciler 2016 yılında yürürlüğe giren çalışma izni uygulaması ile yasal olarak çalışma imkânına kavuşmuştur. Fakat yapılan çalışmalar bu uygulamadan yaralanan mültecilerin, çalışan toplam mülteci oranlarının çok az bir bölümünü oluşturduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmada ise Bursa'da yaşayan mültecilerin tekstil sektörü işgücü piyasasındaki konumları araştırılmıştır. Çalışma kapsamında 26 katılımcı ile nitel araştırma yöntemi ile görüşmeler gerçekleştirilerek mültecilerin Bursa'nın tekstil sektörüne olan etkileri betimsel olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suriyeli Mülteciler, Mülteci Emeği, Tekstil Sektörü

ABSTRACT

The majority of Syrian refugees who forced to leave their country because of the internal war in Syria had find asylum in different countries, mostly in Turkey. Syrian refugees, who were conceived as "guests" when they first arrived and were expected to return to their countries soon, were given "temporary protection" status. Syrian refugees get an opportunity to work legally with the work permission regulation in 2016. However, studies have shown that refugees benefiting from this regulation constitute only a small proportion of the total refugee rates. In this study, the position of Syrian refugees in the textile sector and labor market in Bursa was investigated. In the scope of this study, interviews were conducted with 26 participants by using qualitative research method and the effects of refugees on Bursa's textile sector were analyzed descriptively.

Key Words: Syrian Refugees, Refugee Labor, Textile Sector

¹ Bu çalışma "Suriyeli Sığınmacıların Bursa'nın Yerel Ekonomisine Etkisine Sosyolojik Bir Bakış: Tekstil Sektörü Örneği" isimli sürmekte olan yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

1. GİRİŞ

Türkiye, çok çeşitli problemlere sahip olan bir coğrafyanın tam ortasında bulunmaktadır. Fakat aynı zamanda Avrupa'ya olan komşuluğu ile bu iki coğrafyanın köprüsünü de oluşturmaktadır. Bu nedenle dışarıya verdiği göçlerle kaynak ülke olması, ülke dışından gelen göçlerle hedef ülke olması ya da göçmenlerin farklı ülkelere geçişte kullanmış oldukları bir transit ülke olması dolayısıyla tarihi boyunca hep göçlerle muhatap olmuştur. 2010 yılında başlayan ve dünyada "Arap Baharı" olarak adlandırılan muhalif hareketlerle birlikte Türkiye'nin göç deneyimi farklı bir boyuta evrilmiştir.

Suriye'de barışçıl şekilde başlayan ayaklanmalar iç savaşa dönüşmüştür. Farklı uluslararası aktörlerin etkileri ile birlikte büyüyen bu savaş nedeniyle, evlerini terk etmek zorunda kalan Suriyeliler çoğunlukla; Türkiye, Lübnan, Ürdün, Irak ve Mısır gibi komşu ülkeler olmak üzere dünyanın farklı 125 ülkesine iltica etmişlerdir (UNHCR, 2017: 14). Fakat İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana dünyanın tanıklık ettiği en yıkıcı etkilere sahip iç savaşın ve bununla birlikte en büyük göç dalgasının etkilerini, Suriyeli mültecilerin sayılarının büyüklüğü bakımından, Türkiye'nin yaşadığı belirtilebilir. Türkiye'nin "açık kapı" politikası ile 29 Nisan 2011 tarihinde Cilvegözü sınır kapısından gelen 252 kişilik gruptan bu yana Suriye'den göçler devam etmektedir (Erdoğan ve Ünver, 2015: 17).

Türkiye'de 2019 itibariyle resmi rakamlara göre 3.700.000 Suriyeli mülteci yaşamaktadır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2019). Suriyeli mülteciler, başta ülkenin Suriye'ye sınır komşusu olan illeri ve bu illerin yakın çevresindeki diğer iller olmak üzere Türkiye'nin farklı bölgelerine dağılmışlardır. Resmi verilere göre sayıları itibariyle en çok Suriyeli mülteci bulunan il İstanbul'ken (553.387) yerel halka oranla en çok Suriyeli mültecinin bulunduğu il Kilis'tir (%81.37). Bursa ise sayıları bakımından (169.205) Suriyelilerin en çok tercih ettikleri yedinci şehirdir. Bursa'da bulunan mültecilerin yerel halka oranı %5.65'dir. Bu oran %4.42 olan Türkiye ortalamasının üzerindedir ve aynı zamanda Bursa'yı yerel halka oranla en çok Suriyeli mülteci barındıran en büyük onuncu il yapmaktadır.

Suriyeli mültecilerin yalnız %4'ü geçici barınma merkezi adı verilen kamplarda yaşamaktadır. Bunun dışında kalan ve ülkedeki Suriyeli mülteci nüfusunun tamamına yakınına oluşturan grup ise kentlerde kendi imkânları ile geçinmeye çalışmaktadır. Kimi kurum ve kuruluşlardan yardım alan Suriyeli mülteciler olmasına rağmen büyük çoğunluğu aslında hayatlarını çalışarak idame ettirmek zorundadır. Zaten çalışma eylemini yalnız zorunluluk ya da özgürlük yönüyle değerlendirmek yanlış olacaktır. Diğer yönüyle çalışmak, sosyal hakların gelişmesiyle birlikte bir "hak" olarak karşımıza çıkmaktadır (Dönmez Kara, 2016: 154).

Bu araştırmanın temel iki amacı olduğu belirtilebilir. İlk amaç Suriyeli mültecilerin iş piyasalarına ne şekilde eklemlendiklerini, piyasadaki konumlarını ve çalışma şartlarını; işverenler, işçiler ve sivil toplum kuruluşlarında görev yapan kişilerin bakış açısıyla değerlendirmektir. İkinci amaç ise Suriyeli mültecilerin açmış olduğu şirketler ve emek bakımından, Bursa'nın tekstil sektörüne ne gibi etkilerde bulduklarını edilen çıktılarla ortaya koymaktır. Çalışma temel olarak iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm ikinci, üçüncü ve dördüncü başlıkları kapsamaktadır. Bu bölümde araştırmanın yöntemi tanıtılmış ve Suriyeli mültecilerin Türkiye genelinde sahip oldukları çalışma durumları, teorik ve uygulamalı literatür ile ele alınarak değerlendirilmiştir. İkinci ana bölüm ise beşinci ve altıncı başlıkları kapsamaktadır ve bu bölümde Bursa'daki Suriyeli işgücünün durumuna, işgücü piyasasındaki konumuna ve açtıkları şirketler bakımından etkilerine ilişkin elde edilen nitel araştırmanın çıktıları değerlendirilmiştir.

2. YÖNTEM

Suriyeli Mültecilerin Bursa yerel ekonomisine etkilerini anlamak için yaşları 25-55 yaş arasında değişen toplam 26 kişi ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yöntemi kullanılan çalışmada; veri toplama sürecinde yüz yüze derinlemesine görüşme tekniği uygulanmış ve görüşmeler yarı yapılandırılmış görüşme formları aracılığı ile sağlanmıştır. Çalışmada katılımcıların, sektörün farklı düzeylerinde temsil edilmelerine özen gösterilmiştir. İşverenler, çalışanlar ve mülteciler konusunda çalışma yürüten sivil toplum kuruluşu temsilcileri ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler Türkçe ve Arapça dillerinde yapılmıştır. Arapça dilinde yapılan görüşmelerde tercüman desteği alınmıştır. Tablo 1 görüşmelerde yer almış katılımcıları göstermektedir. Çalışmanın makale formatına uygun hale getirilmesi ve konunun özünün belirtilmesi amacıyla tüm katılımcıların görüşlerine bu çalışmada yer verilmemiştir.

Tablo 1: Görüşme Katılımcılarına Dair Bilgiler

Katılımcı	Yaş	Cinsiyet	Meslek	Uyruk
Katılımcı 1	55	E	Bursa Esnaf ve Sanatkârlar Odası Başkan Vekili	Türkiye
Katılımcı 2	42	E	Bursa Esnaf ve Sanatkârlar Odası Sicil Müdürü	Türkiye
Katılımcı 3	49	E	Bursa Terzi Kumaşçı Konfederasyon İmalat ve Satıcılar Odası Başkanı	Türkiye
Katılımcı 4	42	E	Bursa Uluslararası Tekstil ve Ticaret Merkezi Müdürü	Türkiye
Katılımcı 5	46	E	İşveren	Türkiye
Katılımcı 6	51	E	Bursa Esnaf ve Sanatkârlar Odası İşyeri Denetleme ve Danışma Dairesi Başkanı	Türkiye
Katılımcı 7	38	E	İşveren	Türkiye
Katılımcı 8	29	K	Terzi (İşçi)	Suriye
Katılımcı 9	29	K	Terzi (İşçi)	Suriye
Katılımcı 10	31	E	İşveren	Türkiye
Katılımcı 11	46	E	İşveren	Suriye
Katılımcı 12	49	E	İşveren	Türkiye
Katılımcı 13	42	E	Kestel Organize Sanayi Bölgesi Müdürü	Türkiye
Katılımcı 14	47	E	Öz İplik-İşSendikası Bursa Şubesi Temsilcisi	Türkiye
Katılımcı 15	49	E	Tüccar (İşveren)	Suriye
Katılımcı 16	38	E	Serbest Muhasebeci (İşveren)	Türkiye
Katılımcı 17	56	E	Suriye Toplum Derneği Başkanı	Suriye
Katılımcı 18	58	E	Suriyeli Muhacirlere Yardım Derneği Başkanı	Türkiye
Katılımcı 19	46	E	Türkiye Tekstil, Örne, Giyim ve Deri Sanayi İşçileri Sendikası Bursa Şubesi Temsilcisi	Türkiye
Katılımcı 20	34	E	İşveren	Türkiye
Katılımcı 21	32	K	İşveren	Türkiye
Katılımcı 22	32	E	Terzi (İşçi)	Suriye
Katılımcı 23	21	E	Terzi (İşçi)	Suriye
Katılımcı 24	22	E	İşsiz	Suriye
Katılımcı 25	53	E	İşveren	Suriye
Katılımcı 26	31	E	Uluslararası Mavi Hilal İnsani Yardım ve Kalkınma Vakfı Temsilcisi	Suriye

3. ÇALIŞMA İZİNİ KOŞUL VE DURUMLARI

Suriye’de iç savaşın etkileri devam etmektedir. Suriyeli mültecilerin uzun süreli olarak Türkiye’de kalacağına anlaşılması ve yüzbinlerce mültecinin çalışma izinleri olmaksızın kayıt dışı ekonomide çalışıyor olması; çalışma yaşamına uyum konusunun gündeme gelmesine neden olmuştur (Korkmaz, 2018: 100). 2016 yılında yürürlüğe giren “Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik” ekonomik uyum adımının en somut örneğidir. Bu yönetmelik ile birlikte Türkiye’de bulunan Suriyeli mülteciler çalışma izni alarak, kayıtlı şekilde çalışma imkânına kavuşmuştur. Yönetmeliğin beşinci maddesine göre geçici korunma sağlanan yabancıların mevsimlik tarım ya da hayvancılık işlerinde çalışmaları için izin almalarına gerek yoktur, yani çalışma izninden muaftırlar. Bunun dışındaki tüm çalışma faaliyetleri için alınması zorunlu olan çalışma izni başvuruları için belirlenen kriterlere uygunluk taşınması gerekmektedir. Yönetmeliğin aynı maddesinde belirtilen “Geçici koruma sağlanan yabancılar, geçici koruma kayıt tarihinden altı ay sonra çalışma izni almak için Bakanlığa başvuruda bulunabilir” hükmü ile mültecilerin Türkiye’ye geldikten en az altı ay sonra istihdama katılabileceği hükmedilmektedir. Böylece gelen mültecilerin kayıt işlemleri tamamlandıktan sonraki en az altı aylık süreçte herhangi bir işte yasal şekilde çalışamayacakları belirtilmiştir.

Yönetmeliğe göre mültecilere verilmesi gereken ücretler asgari ücretin altında olamaz (12. Madde). Aynı zamanda istihdam kotası uygulamasına da yer verilen yönetmelikte belirtildiği üzere; çalışma iznine başvuru işyerinde çalışan mülteci sayısı, işyerinde çalışan Türk vatandaşı sayısının %10’unu geçemez (8. Madde). Aynı maddeye göre, işyeri sahibinin mültecinin çalıştırılacağı işi aynı nitelikte yapacak Türk vatandaşı bulamadığını bir ay önceye kadar gerekli kurumlara belirttiği durumda istihdam kotası kaldırılabilir.

Bu madde üretim sektöründe aktif şekilde yer alan Suriyeli girişimcilerin aynı zamanda istihdam yarattığını da göstermektedir. Yani kanuna göre, işletmeye sahip her Suriyeli mülteci kendi vatandaşını çalıştırmak isterse, her biri için öncelikle on Türkiye Cumhuriyeti vatandaşını istihdam etmek durumundadır. Bu da Suriyeli mültecilerin yasal olarak faaliyet göstermeleri durumunda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına da istihdam yarattığı anlamını taşımaktadır. Aynı maddenin olumsuz tarafı ise kota uygulamasının Suriyeli

mültecilerin kayıtlı istihdam oranlarını düşürerek kayıt dışı ekonomide istihdam edilmeleri eğilimi doğurabilmektedir.

Yönetmeliğin uygulanmasındaki bir diğer olumsuzluk, mültecilerin direkt olarak çalışma iznine başvuru yapamamasıdır. Çalışma izni başvuruları işverenler tarafından yapılmakta ve belirli bir harcırah bedeli alınmaktadır. Bir yıllık süreci kapsayan süreli çalışma izni 2019 yılında 761 TL olarak belirlenmiştir; bunun yanında 89 TL'lik değerli kâğıt bedeli alınan uygulamada, işverenlerin her bir mülteciye izin alma işlemleri ortalama yıllık olarak 851 TL'ye denk düşmektedir. Bu ücretler sadece çalışma izni başvuruları için alınan ücret olup işçilerin sigorta bedelleri maaş miktarlarına göre belirlenmektedir (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2019).

Tablo 2: Çalışma İzni Almış Suriyeli Mültecilerin Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2012; 2013; 2014; 2015; 2016; 2017)

Yıl	Erkek	Kadın	Toplam
2017	19.325	1.641	20.966
2016	12.145	1.145	13.290
2015	3.739	280	4.019
2014	2.384	157	2.541
2013	724	70	794
2012	194	26	220

Çalışma izinlerinin işverenler tarafından ücretli şekilde alınıyor olması, mültecilerin kayıtsız şekilde çalışma oranlarını arttırmaktadır. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı verilerinin belirtilmiş olduğu yukarıdaki tabloda da görüleceği gibi, 2016 sonrası Türkiye'de süreli çalışma iznine sahip Suriyeli mülteci sayısı büyük artış göstermektedir. Fakat buna rağmen Kaygısız (2017: 4-8) ortalama 600.000 Suriyeli mültecinin kayıt dışı biçimde çalıştığına ve 2017 itibarıyla izne sahip Suriyeli mültecilerin oranının %1,7 olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle çalışma izinlerinin işverenleri kayıtlı çalışmaya yöneltmediğine ve kayıt dışılığın büyük ölçüde devam ettiğini göstermektedir. Kadkoy (2017) ise tahminen 500 bin ila 1 milyon Suriyeli mültecinin kayıtsız şekilde çalıştığını belirtmektedir. Kasım 2018 itibarı ile yaklaşık 32 bin 199 (Sözcü Gazetesi, 26.01.2019) Suriyeli mülteci çalışma iznine sahip şekilde çalışmaktadır. Bu sayı, aktif çalışma yaşında olan 15-59 yaş arasındaki kayda alınmış Suriyeli mülteci sayısının, - 2019 itibarı ile 2.159.630 olduğu göz önünde bulundurulduğunda - yalnızca %1,4'üne denk düşmektedir. Yani çalışma iznine sahip mülteci sayısı aktif çalışma yaşında bulunan Suriyeli mülteci sayısından oldukça düşüktür. IPSOS² ve INGEV³'in (2017:3) yaptığı çalışmada da Suriyeli mültecilerin büyük çoğunluğunun kayıt dışı olmak üzere, - yaklaşık %31'inin- iş piyasasına dâhil olduğu belirtilmiştir. Böyle bir durumda çalışma iznine sahip mülteci sayısının çok daha yüksek olması beklenmektedir.

4. SURİYELİ MÜLTECİ ALGISI: “KÜLFET” Mİ? “NİMET” Mİ? “RAKİP” Mİ?

Mülteciler birçok yönden geldikleri toplumlara etkilemektedir. Hayatın her alanında olabilecek bu etkilerin kimileri, yerel halk tarafından kuşkuyla karşılanır. Tümeğ (2018: 18-21) bu etkilerin genel olarak üç temel konuda yerel halkın tepkisiyle bağlantılı olduğunu saptamıştır. Demografik, kültürel ve ekonomik etkiler bakımından yerel halk Suriyeli mültecilere kuşkuyla bakmaktadır. Bunlardan ilki, yani demografik etkiler Suriyeli mültecilerin nüfusunun giderek arttığı ve böylece bölgenin demografik/etnik bakımdan dönüşeceği kanaatinden kaynaklanmaktadır. İkincisi Suriyeli mülteciler ile yerel halk arasındaki mezhepsel farklılıklardır. Bu farklılıklar yerel halkın mültecilere karşı olumsuz diğer bir algıyı oluşturmakta ve mültecilere karşı şüpheli arttırmaktadır. Son olarak yerel halk Suriyeli mültecileri ekonomik ‘yük’ olarak algılamaktadır.

Navruz ve Cukurcaır (2015: 81) mülteci algısını belirleyen temel öğelerin başında mültecilerin sosyo-ekonomik başarısının özel bir yeri olduğunu belirtmektedir. Buna karşın mültecilerin genel olarak - özellikle medya kaynaklı - ekonomide gedikler açan bir yük; “ucuz” bir iş gücü olarak ekonomiye katkı sağlayanlar (Keneş, 2016: 265-266) olarak etiketlendiği belirtilebilir. Suriyeli mültecilere ekonomik yönden yerel halk tarafından kuşkuyla bakılmasının temel nedenleri arasında işgücü rekabeti vardır. Erdoğan (2018: 129-130) yaptığı çalışmada, mültecilerin yerel halkın işlerini elinden alacağına dair inanca sahip olduğunu vurgulamaktadır. Katılımcılar “Suriyeliler işlerimizi ellerimizden almaktadır” önermesine büyük çoğunlukla katılmaktadır. Öyle ki, katılımcıların %22,3'ü bu önermeye kesinlikle katılırken; %33,8'i ise katılıyorum olarak görüş beyan etmişlerdir. Bu oranlar mültecilerin yoğun yaşadıkları Adana, Gaziantep,

² IPSOS Araştırma

³ İnsani Gelişme Vakfı

Hatay, Mardin ve Şanlıurfa'da daha yoğun bir tepki olduğunu göstermektedir. Bu illerde önermeye bölge halkı %36,9 oranında kesinlikle katılıyorum; %32,0 oranındaysa katılıyorum cevaplarını vermişlerdir. Deniz, Ekinci ve Hülür (2016: 120) ise Gaziantep ve Kilisli yerel işçilerin, Suriyeli işçilerin ucuz işgücü olarak çalıştırılarak maaş miktarlarında düşmeye neden olmaları bakımından memnuniyetsizlik içerisinde olduğunu belirtmektedir.

Özpinar, Çilingir ve Düşündere'nin (2016: 2-3) yaptıkları çalışmada genel olarak Suriyeli mültecilerin yoğun olarak yaşadıkları sınır illerinde yerel halk ile mültecilerin istihdam bakımından rekabette olduğunu vurgulamaktadır. Bu değerlendirmeye göre yerel nüfuslarına oranla en çok Suriyeli mülteciye ev sahipliği yapan Gaziantep, Kilis, Hatay, Şanlıurfa ve Mardin gibi iller aynı zamanda Türkiye'nin işsizlik seviyelerinin üzerinde işsizlik oranlarına sahiptirler. Bu bakımdan Türkiye'de işsizliğin yüksek olduğu yerlerde ikamet eden Suriyeli mülteciler, ucuz emek piyasasında yerel işçilerle ve iş arayan insanlarla rekabet etmektedirler. Dünya Bankası'nın *Suriyeli Sığınmacıların Türk İş Piyasasına Etkileri* raporu bu konuda aydınlatıcıdır (Del Caprio and Wagner, 2015: 18-21). Çalışma, her 10 Suriyeli mültecinin 3-4 kişilik kayıtlı istihdam alanı yarattığını vurgulamaktadır. Kayıtlı işgücünün ve formel iş alanlarının, göç akışı nedeniyle azımsanmayacak kadar büyüdüğü belirtilen raporda; iş pazarındaki rekabetin de giderek kayıtlı alana kaydığı görülmektedir. Bir başka deyişle kayıt dışı çalışma alanlarının mülteciler tarafından dolması ile vatandaşların ya kayıtlı ekonomiye geçtiği, ya işlerini kaybettiği ya da emek piyasasından çekildiği şeklinde yorumlamak mümkündür. Bilindiği üzere kayıt dışı ekonominin, enformel olması nedeniyle formel sektöre göre daha az maliyetle karşılanabildiği belirtilebilir. Bu bakımdan mültecilerin bir anlamıyla emek piyasasındaki enformel ücretleri düşürme gibi bir etkide bulunduğu, bu yüzden yerel halkın daha da düşük ücretlere katlanacak motivasyondan yoksun olduğu belirtilebilir. Del Carpio ve Wagner (2015: 19) 10 Suriyeli mültecinin kayıtlı ekonomide 3 yerel işçiyi yerinden ettiğini, fakat kayıt dışı sektörlerde bu oranın 10 mülteci için 6-7 işçi olduğunu vurgulamaktadır. Fakat Ceritoğlu vd. (2015: 19) mültecilerin formel olarak çalışan yerel işgücünün yerine geçmesinin pek olası görülmediğini belirtmektedir.

Suriye'den yönelen göçün işgücü piyasasına etkileri, Suriyeli nüfusun il nüfusuna oranı, işgücü piyasasının koşulları, endüstriyel yatırım düzeyi gibi nedenlerle iller düzeyinde ve sektörler bakımından karmaşık ve çok yönlü olmanın yanında değişkendir (Akbaş ve Ünlütürk Ulutaş, 2018: 170; Esen ve Binatlı 2017). Doğu illeri kadar yoğun olmamasına karşı Suriyeli mültecilerin Bursa'da da bir rekabete neden olduğu belirtilebilir. Birçok çalışmada özellikle kitlesel göç hareketlerinde göçmenlerin "yedek işgücü ordusu" olarak kavrandığından söz edilirken, bu artı nüfusun kayıt dışı ve/veya ucuz işgücü rezervi olarak görülmekte olduğu belirtilerek göçmenlerin "göçmen yedek işgücü ordusunu" oluşturdukları görülmektedir (Akkuzu, 2015, s. 22). Bu nedenle kimi işverenler ve sendika temsilcileri mültecilerin yerel işgücünün baskılanması için kullandığını, bu nedenle yerel işgücü tarafından bir tehdit unsuru olarak gördüklerini ifade etmektedirler.

"Şimdi işveren (yerel işçiye) diyor ki 'benim işimde problem yok, çalışma hayatına sokabiliyoruz Suriyelileri, dışarıda bir sürü Suriyeli var, öyle afaki isteklerde bulunma'. Afaki dediğimiz bu hayata tutunma ücreti, onun da parametreleri bellidir. Yıllardır emeğini o fabrikaya bırakmış arkadaşlar, yirmi yıldır, on beş yıllık emeği olan arkadaşlar biz bu ücrete geçinemiyoruz dediğinde dışarıdaki Suriyelilerle tehdit ediliyorlar." (K.14)

"Yerli üretici tarafından istihdam ediliyorlar, sebebi hem biraz ucuz çalışıyorlar hem de herkesin istemediği işi yapıyorlar." (K.20)

Genel bir değerlendirme olarak Suriyeli mültecilerin Bursa'da emek piyasasına dâhil olmaları işsizlik oranlarını arttırmamıştır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun il bazında temel işgücü göstergeleri verilerine göre 2011 yılında Bursa'da işsizlik oranı %7,5'tir. Bu oran sırasıyla 2012 yılında %7,1; 2013 yılında ise %6,6'dır. Alan, Pauli ve Ünür ise (2018: 11-21) Bursa, Bilecik ve Eskişehir'in içinde bulunduğu TR41 Bölgesi istihdam oranlarının Türkiye geneli istihdam oranlarının üzerinde olduğu, buna karşılık işsizlik oranlarının ise Türkiye genelinin altında olduğunu belirtmektedir. 2015 yılında Türkiye geneli istihdam oranı %44,3 iken⁴, Bursa'da %46,4 olarak Türkiye oranının üzerindedir. 2015 yılında TR 41 bölgesinde işsizlik oranları (%7,8), Türkiye geneli işsizlik oranlarının (%10,3) altındadır.

Bu noktada Kolaşın, Genç ve Kavuncu'nun (2019: 1) İŞ-KUR'un kayıtlarını inceleyerek İstanbul, İzmir ve Bursa'daki firmaların işgücü taleplerini inceledikleri araştırmada her üç il için de işverenlerin eleman bulmakta en zorlandıkları sektörün tekstil sektörü olduğu belirtilmiştir. Çalışmaya göre Bursa'da temininde

en çok güçlük çekilen ilk iki meslek dikiş makinecisi ve dokumacıdır, yani en çok eleman ihtiyacı duyulan meslekler genel olarak tekstil sektöründedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde halkın iş fırsatlarının Suriyeli mülteciler tarafından ellerinden alındığı kanısı yaygındır (Orhan ve Gündoğar, 2015, s. 18). Bu durumu Erdoğan (2017: 83) da İstanbul ilçe belediyeleri yetkilileri ile yürüttüğü çalışmada ele almıştır. Araştırmaya göre mültecilerin çalışmasının yerel halkta tedirginlik yarattığı, bu yüzden zabıtaya şikâyetlerin yoğun olduğunu fakat daha sonraları şikâyetlerin azaldığını belirtmektedir. Belediye çalışanları bu durumun ortaya çıkmasında, mültecilerin Türklerin tercih etmediği işlerde çalışmalarının etkisi olabileceğini ifade etmişlerdir. Bursa’da benzer bir durum olduğu belirtilebilir. Bursa Esnaf ve Sanatkarlar Odası Başkan Vekili Suriyeli mülteciler konusunda birçok farklı sektör bakımından şikâyetler aldıklarını fakat özellikle tekstil sektöründe herhangi bir şikâyet olmadığını vurgulamıştır. Yani Suriyeli mültecilerin genel olarak yerel halkın tercih etmediği tekstil sektöründe çalıştığı belirtilebilir.

“Gelmez olur mu sürekli şikâyet geliyor. Şikâyet gelmeyen sektör hangisi mesela: tekstil. Çünkü atölyede çalışmaya makineci eleman lazım, bulamıyor, ondan şikâyet gelmiyor. İşte tamircide çırak bulamıyor o çalıştırıyordur bin lirayla ondan şikâyet gelmez.” (K.1)

Suriyeli mültecilerin gelmesi ile işsizlik oranlarında anlamlı bir yükselişin olmadığı ve işverenlerin emek taleplerini tekstil sektöründe yüksek olduğu yukarıda belirtilmiştir. Buna ek olarak yerel işçilerin bu sektörde çalışma eğilimindeki azlık nedeniyle yetkililere şikâyetlerin ulaşmaması göz önünde bulundurulduğunda, Bursa’da Suriyeli işçilerin yerel işçilerle rekabet bakımından diğer kentlere oranla büyük bir etkide bulunmadığı belirtilebilir.

5. İSTİHDAM EDİLME NEDENLERİ, SONUÇLARI VE YAŞANAN HAK MAĞDURİYETLERİ

Suriyeli mültecilerin Türkiye ekonomisi üzerinde özellikle kamu harcamaları ve istihdam düzeyi olmak üzere birçok etkisi söz konusudur. Bu etkiler genel olarak değerlendirildiğinde risk ve fırsatların iç içe geçtiği görülmektedir (Salur ve Erdoğan, 2017: 309). Suriyeli mültecilerin etkileri işverenler bakımından değerlendirildiğinde ise, birçok işletme sahibinin Suriyeli mültecilerin Türkiye’ye gelmesi ve iş hayatına katılmalarını desteklediği belirtilebilir. Bunun temelinde üç ana neden yatmaktadır. Bunlardan ilki yerel işgücünün tekstil sektöründe çalışma eğiliminin az olması nedeniyle istihdam edilecek eleman bulunmasındaki zorluktur. İkinci temel neden ise, işverenlerin genellikle deneyimli/vasıflı eleman arayışında olmaları ve Suriyeli mültecilerin birçoğunun bu özellikleri taşımasıdır. Üçüncü neden ise kimi işverenlerin istihdam edeceği işçiden beklediği düşük işçi maliyetlerinin Suriyeli mülteciler tarafından geri çevrilemiyor olmasıdır.

5.1. İstihdam Edecek Yerel İşçi Bulunması Konusunda Yaşanan Zorluklar

Yapılan çalışma sırasında Suriyeli mültecilerin farklı kapasitelerdeki fabrika ve atölyelerde büyük ölçüde istihdam edildikleri belirlenmiştir. Bunun temel nedeni birçok katılımcı tarafından vurgulandığı üzere yerel işgücünün tekstil sektöründe çalışma eğiliminin düşük olmasıdır. Erdoğan ve Ünver (2015: 61) de benzer olarak Türkiye’de iş dünyasının kanaat önderleriyle yaptıkları çalışmada işverenlerin nitelikli işçi bulmakta zorluk yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bunun nedenlerinin başında yerel işgücü arasında “iş beğenmeme” durumunun var olduğu belirtilmiştir. Yerel halkın tekstil sektöründe çalışmak istememesi, işverenlerin yeterli düzeyde istihdam edecek emekçi bulmakta zorlanmasına neden olmaktadır. Bu noktada işverenlerin yaşanan istihdam açığını, Suriyeli mültecileri istihdam ederek aşmaya çalışmaktadırlar.

“Valla bunlar bana ilaç gibi geldiler, eleman bulamıyorduk, kapatma noktasına gelmiştim ben. Yerel halk gelmiyor, geriden gelen işçi de yok, 15 sene önce geriden gelenler doğudan göçlerle geldiler, artık o göç de yoğun değil, ben de 15 kişi var hepsi Suriyeli” (K.21)

“(Yerel işçiler) Her işi yapmıyorlar. Meydancı dediğimiz tekstil firmasında hamaliye işlerini yapan eleman lazım ama bizimkiler ekâbir olduğu için çalışmaya gönülleri yok pek fazla; gidip kahvede otursunlar onun için istemiyorlardı. Ben de iki tane Suriyeli çocuk aldım, ondan sonra çocuklar canavar gibi çalışıyorlardı. Ha ama biz de hemen sigortasını yaptık, ondan sonra herkese verdiğimiz sosyal haklar SGK şu bu herkese ne veriyorsak hepsini yaptık. Tam her şeyini yüzde yüz resmi yaptık ama herkes aynı şeyi yapmıyor tabii. Benim burada söylemek istediğim bizimkilerin çalışmak istemediği işleri onlar yapıyorlar.” (K.20)

Kimi katılımcılar ise Suriyeli mülteci istihdam etmenin alternatifi olmadığını belirtmektedir.

“Çünkü ben eleman bulamıyorum şu an bana adam lazım. Suriyeliyi çalıştıramayacağım dallarda adam lazım bana bulamıyorum. Türkiye’de şu an çok ciddi bir eleman sıkıntısı var, Suriyeli mülteciler bu açığı çok ciddi anlamda kapattılar. Sadece ben değil herkes çalıştırmak zorunda. Bütün sanayiciler, bütün tüccarlar çalıştırmak zorunda alternatifleri yok.” (K.7)

Yerel işçilerin tekstil sektöründe çalışma eğiliminin düşük olmasının kimi nedenleri söz konusudur. Tekstil sektörü; iplikçilik, dokumacılık, boyacılık başta olmak üzere birçok alt dala ayrılmaktadır. Sektörde çalışma koşulları ise; üretim yapılan alanlarda gürültü kirliliği, boyama yapılan alanlarda kimyasal kullanımı gibi nedenlerle zorluklar teşkil etmektedir. Tüm bu durumlar yerel işçilerin tekstil sektöründe çalışma tercih oranlarını düşürmektedir. Sendika yetkilisi kimi katılımcılar yerel halkın tekstil sektöründe yer almama durumlarını çalışma koşullarındaki bu zorluklara bağlamaktadır.

“Yüksek desibel sesle çalışıyorsun, dokuma fabrikaları, iplik fabrikaları aynıdır. Boyahanelerde kimyasal madde kullanılır. Türkiye’de Soma olayından sonra iş güvenliği artmaya başladı ama tekstil sektöründe vardiyalı, düşük ücretle çalışıyorsun. Çoğu tekstil firması kurumsallaşmaya gitmemiş, 3.000/4.000 lira veren tekstil firmaları var ama çoğu merdiven altı dediğimiz zihniyette çalışıyor. Sana 7,5 saat iş anlaşması yapıyor, sonra iki saat daha kal ne olacak diyor. Suriyeli başka bir ülkeden gelmiş, adam önce karnını doyuruyor; mesai sorgulamıyor, yıllık izin istemiyor, yemeği sorgulamıyor. Böyle adam bulunca kaybetmek istemiyor. (...) Suriyelilerin eli bizim mesleğe yatkın, savaş çıkmadan önce en büyük rakiplerimizden biriydi. Özellikle dokumada çok iyilerdi. Ama bunlara çalışma izni verilmesi lazım, üye yapmamız lazım.” (K.19)

“Alternatif bulabilirlerse tekstil sektöründe kalmak istemiyorlar. Çünkü eğitim seviyesi, ücret aralıkları, çalışma şartları diğer sektörlerde göre daha altta. Tekstilin her köşesinde, neresinde çalışırsanız çalışın kimyasala maruz kalıyorsunuz. Bir de tekstil sektörünün yönetici ve patronları tekstil işçisini hakir görüyorlar; eğitim seviyelerine, yaptıkları işlere göre. Atıl gördükleri için de onları bir birey yerine koymuyorlar. Beden yüküyle çalışıyor tekstil işçisi, o yüzden yerel işçi bu sektörde kalmak istemiyor.” (K.14)

Diğer yandan Daniş’in (2016: 564) belirttiği üzere tekstil sektörü emek açısından yoğun bir yapıdadır ve küresel olarak emek rekabeti barındırmaktadır. Buna bağlı olarak tekstil sektörü düşük sermayeye dayanması nedeniyle ucuz işgücüne bağımlı haldedir. Bu durumda sektörde yer alan işverenlerin en büyük stratejisi; maliyetlerin düşürülmesi amaçlanarak işçi ücretlerinin azaltılması ya da işçilerin çalışma saatlerinin artırılmasıdır. Yerel işçiler ise çoğu durumda sektörün genel yapısından kaynaklı bu duruma karşı çıkarak bu sektörde çalışmak istememektedir.

“Türk işçiler çok tercih etmiyor diyebiliriz. Çünkü ücretler biraz düşük olunca daha yüksek ücretli başka sektörlerde otomotive falan kaymak istiyorlar. Bu sefer de oradaki boşluk, özellikle hizmet sektöründe hemen Suriyeliler devreye giriyor (...) Asgari ücrete çalışacağıma çalışmayacağım diyen gençlik çok bizim toplumda. Onun için de o boşluğu Suriyelilerin doldurduğunu düşünüyorum ben.” (K.4)

İşçi ücretlerinin düşük tutulmasının yanında bir diğer strateji de işçilerin kayıtlı şekilde çalıştırılmaması, yani işçilerin sigorta ücretlerinin elde tutulmasıdır. Toksöz, Erdoğan, Kaşka (2012: 86) tekstil sektöründe işçiler bakımından en önemli sorunun, kayıt dışılığın yaygınlığının yarattığı sigortasızlık olduğu vurgulanmaktadır. Tekstil sektörünün aşağıya doğru bir dizi tedarik zincirinden oluşması nedeniyle alt düzeyde çeşitli tedarikçilere doğru gidildikçe, kayıt dışı çalışma oranları giderek artmaktadır. Küçük ölçekli işletmeleri ifade etmek için kullanılan “merdiven altı” diye tabir edilen küçük işletmelerde ise, göçmenlerin kayıtlı şekilde çalışma olgusu ile pek karşılaşmamaktadır.

Çalışma şartlarının zorluklar içermesinin yanında yerel işçilerin tekstil sektöründe çalışma eğilimlerinin düşük olmasının diğer nedeni, genel bir eğilim olarak hizmet sektöründe yer almak isteyen işgücünün giderek artış göstermesidir. Kuzgun (2004: 19) yapmış olduğu araştırmada Türkiye genelinde istihdamın sektörler bakımından dağılımını incelemiştir. Buna göre sektörler istihdam oranlarına göre sıralandığında, ilk sırada tarım sektörü vardır. Tarım sektörünü ise hizmet sektörü ve sonrasında sanayi sektörü izlemektedir. Fakat bu durum kentsel alanlarda değişmekte, sektör dağılımında ilk sırayı hizmet sektörü almaktayken bunu sanayi ve tarım sektörü izlemektedir. Bu nedenle yerel çalışanların özellikle kentsel bölgelerde genel olarak hizmet sektöründe çalışma eğilimi taşıdıkları belirtilebilir. (Kuzgun, 2004: 19). Tekstil sektöründe faaliyet gösteren bir işçi sendikası yetkilisi bu eğilimin ücretlerle ilişkisini

vurgulamaktadır. Yerel işgücünün tekstil sektöründe de asgari ücret aldığını, herhangi bir alışveriş merkezinde de asgari ücret aldığını belirterek tekstilde çalışmak istemediğini belirtmiştir.

“Yerli tekstilde çalışmak istemiyor açıkçası. Neden biliyorsun işte bizim genç nesil (ücretleri kast ederek) alışveriş merkezinde aldığıyla aynı para. Yani ana mesele asgari ücret.” (K.19)

5.2. İşverenlerin Vasıf ve Deneyim Beklentileri

Suriyeli mültecilerin yerel işverenler tarafından tercih edilmeleri diğer yönüyle gelen mültecilerin vasıflarıyla alakalıdır. Yoğun olarak Halep kentinden gelen mültecilerin birçoğu zaten geçmişte de dokumada ya da tekstil sektörünün farklı kademelerinde deneyim elde etmiş kişilerden oluşmaktadır. Bu nedenle yerel işverenler vasıflı işçi konusunda yaşadıkları sıkıntıları, hâlihazırda deneyim sahibi olan Suriyeli mültecileri istihdam ederek aşmaya çalışmaktadırlar.

“Vasıflı işçi bulmak konusunda sıkıntı yaşıyoruz. Gelişi güzel aldığımızda sonrasında memnun olamıyoruz. Bende çalışan (Suriyeli) vasıflı, memnunum, makinede çalışıyor; dokumada. Diğerini de terzi olarak aldık. Suriye’de ya da burada bu işte çalışmışlar bunlar, işlerinin ehlidirler.” (K.5.)

Suriye’nin sanayi altyapısının büyük bir kısmı, toplam sanayi işçiliği ve ihracatının yaklaşık yüzde 50’sini oluşturan Halep’te bulunuyordu (Khaddour, 2017: 8) Bu nedenle Bursa’da yaşayan birçok Suriyeli mültecinin Suriye’den çalışma deneyimleriyle geldikleri belirtilebilir.

“Bursa’da iş durumu iyi, çok fabrika var; özellikle tekstil fabrikaları. Çünkü Halep’te çok fazla tekstil fabrikaları vardı. Onların tekstilcilik durumlarından bilgileri var; Bursa’ya geldiler zaten. Onlar da tekstilci Bursa tekstil şehri zaten, Halep meşhur tekstilde. (...) Savaştan önce ekonomik durumlar çok iyiydi. Çünkü Halep şehir olarak ihracat yapıyordu, tekstilde başka şeylerde. O yüzden bütün Müslüman ülkelerde orası bir ihracat noktasıydı. Şam ticaret merkeziydi.” (K. 17)

Bursa’da tekstil sektörünün gelişmiş durumu birçok mültecinin şehir tercihlerini de belirlemiştir. Kimi katılımcılar yerleşmek için Bursa’yı tercih etme nedenlerini sahip oldukları mesleklerle ilişkilendirmiştir.

“Kendi mesleğimi yapmak için geldim. Terzi işi yapıyorum ben. Bursa’yı arkadaşlarımdan öğrendim, onlar benden önce geldiler, ben onların sayesinde öğrendim. Direkt Bursa’ya geldim zaten 2014’ün sonunda.” (K.22)

“Mesela en fazla buraya gelenler sanayi şehrinde olan Halepli olan. Bursa’nın Halep’e çok benzediği için sanayi bakımından, orası da bir tekstil sektörünün merkeziydi yani. Adeta işte bura gibi yani Bursa gibi Halep de çok eski ve tarihi olan bir şehir.” (K.11)

5.3. Mültecilerin Hak Mağduriyetlerine Katlanma Durum ve Nedenleri

Mülteciler birçok yönden dezavantajlıdır. Gittikleri ülkelerdeki yapıya bağlı olarak çoğu zaman farklı bir dile, kültüre, yasal prosedüre ve toplumsal yapıya sahip bir ülkede yaşamak durumundadır. Zaten hassas bir durumda yaşama deneyimine sahip mülteciler, yaşamlarını idame ettirmek zorunda oldukları için, gerek dil bariyeri nedeniyle gerekse de bilgi eksikliği nedeniyle kötü çalışma koşullarına sahip olsalar dahi, işlerine devam etmektedirler. Yani çoğu zaman, geçimlerini idame ettirebilmek için yerel halkın kabul etmeyeceği şartları kabul etmek ve o şartlarda çalışmak durumunda kalmaktadırlar. Bu nedenle dünya genelinde mülteciler sık sık düşük ücretler ve kötü çalışma şartlarıyla sömürüye maruz kalmaktadır (Bilsborrow & CEPAR, 2006: 6).

“İşçi bulmak konusunda sıkıntı yaşanmıyor da fiyat bazlı sıkıntılar çıkabiliyor. Yani ben şu işi bu işi yapıp da daha iyi paralar kazanabilirim. Şimdi bizim çalışma saatlerimiz nereden baksan dokuz - on saat gün içerisinde. Benim çalıştırdığım adam sigortası yemeğiyle birlikte iki bin liraya geliyor. Adam diyor ki ben bu paraya dokuz on saat burada çalışmam. Ama Suriyeliyi getirdiğin zaman buraya oradan iki bin lira değil bin beş yüz lira versen, on değil on iki saat de durur. Şimdi insanlar da bunu bu yüzden tercih ediyor.” (K.10)

Suriyeli mültecilerin Türk işçilerin yaptığı aynı işe karşılık daha az ücret aldığı, coğrafi bakımdan aradaki farkın değişiklik gösterdiği belirtilmektedir. Suriyeli mültecilerin, Şanlıurfa’nın Akçakale ilçesinde yerel işçiye kıyasla alması gereken ücretin %80’ini, Şanlıurfa’da %50 ila %80’inini, Hatay ve Kilis’te yarısını, İstanbul’da ise neredeyse üçte birini aldığı belirtilmektedir (Uluslararası Af Örgütü, 2014: 25). Erol vd. (2018: 53) mültecilerin emek piyasasında ücretler bakımından yerel halka oranla daha düşük ücretlerde

çalıştığını belirtmektedir. Cinsiyet fark etmeksizin bir Türk işçi ile Suriyeli işçi arasında ortalama 260 TL fark olduğu belirlenmiştir. Bu fark cinsiyetlere göre de değişmektedir. Örneğin bir Türkiyeli erkek işçi ile kadın işçi ya da Suriyeli erkek işçi ile kadın işçi arasında ücret bakımından farklılıklar vardır. Farkın en yüksek olduğu aralık ise Türk erkek işçi (1492 TL) ile Suriyeli kadın işçi (776 TL) arasında ortaya çıkmakta ve Suriyeli kadın işçi ortalama iki katı oranında düşük ücrete çalışmak durumunda kalmaktadır. Çalışma izni olmayan kimi katılımcılar asgari ücretin altında ücret almak durumunda kalmakta, bu koşullarda çalışan Suriyeli işçiler ile yerel işçinin maaşları arasındaki fark Bursa'da da yarı yarıya fark etmektedir. Birçok Suriyeli katılımcı da çalışma sırasında özellikle ücretler konusunda yerel halkla farklılıklar olduğunu vurgulamıştır.

“Tabii ki farklılık var. Türkler daha fazla alıyor. Suriyeli 200 alıyorsa Türkler 400 alıyor. Benim maaşım 1200-1400 arası değişiyor. Onlarinkini tam bilmiyorum (...) 10 saat çalışıyorum ben, herkes Suriyeli bizim atölyede.” (K.8)

Bazı katılımcılar ise düşük ücretlere çalıştırılmalarına rağmen birçok farklı yerde ücretlerini işverenlerden alamadıklarını belirtmişlerdir.

“Durumumuzu iyi biliyorsunuz, savaştan geldik. Çalıştığım yerler parayı vermiyordu, taksitle veriyorlardı, hep yarın gel yarın gel diyorlardı. Türkler söylemiyordu ama daha fazla alıyordu onlar. Onları ne kadar bilmiyorum. Altı farklı işte çalıştım ben. Paramı vermediler çoğu yerde. İlk geldiğimde (2015) 900 TL alıyordum. Sonra başka yerde çalıştım 1000 TL aldım. Sonra da başka yere girdim 1100 TL aldım. Çalışma saati olarak fark yoktu, aynıydı.” (K. 22)

Kimi katılımcılar ise Türk işçiler ile Suriyeli mülteciler arasındaki farkın yalnızca ücret olmadığını belirtmiştir. Bu eşitsizliğin temel etmenlerinden birisi de kayıtlı çalışma noktasında ortaya çıkmaktadır. Kayıtlı çalışmak ile iş kanununca yıllık izinler, kıdem tazminatı, ihbar tazminatı gibi birçok hak elde edilmektedir. Birçok Suriyeli mülteci çalışma izinleri olmadıkları için bu haklardan yararlanamamaktadır.

“Tabii ki (Türklerle) farklar var. Onlara senelik çalışma izni veriliyor, sigortalı olurlar. Maaş konusunda da onlarınki daha fazla (...) Mesai saatlerinde fark yoktu ama ücretlerde farklar vardı 500-600 (TL) fazla alıyorlardı. Benim çalışma iznim yok. Talep etmedim, etsem de vermeyecekler.” (K.23)

Çalışma izinlerine işverenler tarafından başvuruluyor olması birçok Suriyeli açısından problem yaratmaktadır. Mülteciler işverenlerden çalışma izni talep etmelerine rağmen çoğu zaman bu talepleri geri çevrilmektedir. Bu durumdan dolayı kimi mülteciler işverenlerin çalışma iznine başvuru yapmayacağı kanaatinden dolayı, kimi zaman ise böyle bir talepte bulunmadıklarını belirtmektedirler. Kimi katılımcılar ise çalışma izni ücretinin ve sigorta masraflarının bir kısmının işverenler tarafından kendi maaşlarından kesildiğini belirtmektedir. Bu nedenle birçok diğer mülteci maaşlarından kesinti olmasını istemedikleri için çalışma izni olmaksızın kayıtsız şekilde, haklarından yararlanmadan çalışmayı göze almak durumunda kalmaktadırlar.

“3 yıldır aynı yerde çalışıyorum ben. Türklerle farklar var hem maaş hem de çalışma saati farkları var. Türkler daha fazla ücret alıyor, mesela 200 TL fark var, ben 2200 TL alıyorum onlar 2400 TL alıyor (...) Çalışma iznine başvurduk. Patronum istemiyordu ama ben zorladım. Çalışma izninin ücretini her ay benden (maaşından) karşılıyor ama sorun değil, benim için iyi. Çünkü belki ilerde Türk vatandaşı olabilirim. (...) kimsenin çalışma izni yok (atölyede) çünkü patron çalışma izni yaparsa onların maaşlarından kesiyor, bunun için kimse istemiyor.” (K.9)

Hâlihazırda sağlık hizmetlerinden ücretsiz şekilde yararlanabilen mülteciler, kayıtlı çalışmanın vermiş olduğu diğer birçok hakkı kullanamamayı göze almaktadır. Bunun temel nedeni ise kimi katılımcılarımızın vurguladığı üzere aldıkları finansal yardımlardır.

“Kızılay Kartım kesilsin istemiyorum. Eğer çalışma iznim olursa, benim yardımımı keserler. Zaten kimsenin de yok izni, bundan dolayı, kesmesinler diye istemiyorlar (...) Ailem 7 kişi benim 840 TL alıyoruz.” (K.8)

Katılımcının belirtmiş olduğu “Kızılay Kart” Avrupa Birliği tarafından fonlanan bir projedir. Tam adıyla Yabancılar Yönelik Sosyal Uyum Yardım Programı (SUY), Birleşmiş Milletler Gıda Programı (WFP), Türk Kızılayı (Kızılay) ve Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile ortak olarak yürütülmektedir ve

yardımın dağıtımını Kızılay tarafından gerçekleştirilmektedir. Proje kapsamında belirlenen kriterlere bağlı olarak verilen yardımın miktarı ailedeki birey başına 120TL'dir. Çalışma izninin bu kriterlere uygun olmadığını düşünen kimi mülteciler; çalışma izni almaktan ve böylece kayıtlı şekilde çalışma isteğinden uzaktırlar.

Çalışmanın işverenlerle yapılan bölümünde ise, birçok katılımcı yerel halk ile Suriyeli mülteciler arasında kendi işyerlerinde herhangi bir farklılık olmadığını belirtmektedirler.

“Maaşlar konusunda çok iyi pazarlık yapıyorlar. (Gülerek) zam zamanı öyle örgütleniyorlar ki sorma. Hepsinin maaşları 2500'ün üzerinde bendekilerin.” (K.21)

“Maaşını belli bir miktara anlaştım, çok düşük maaşla da çalıştırıyorum; istesem düşük maaşla da çalıştırabilirim de vicdanen bana uymadığı için herkese verdiğim kadar para veriyorum. Türk işçilere verdiğim kadar para veriyorum, istersem daha ucuza da çalıştırabilirim. (Asgari ücretin) üstünde veriyorum, vicdanıma sığmadığı için. Yani ama çevremde biliyorum çok daha düşüğe çalıştırıyorlar, ama bana uymadığı için (o şartlarda) çalıştırıyorum.” (K.7)

6. AÇTIKLARI ŞİRKETLER VE TEKSTİL SEKTÖRÜNE ETKİLERİ

Mülteciler gittikleri ülkelerde yalnızca emek bakımından değil, üretim ve ticaret aktiviteleriyle de ekonomik olarak etkilerde bulunmaktadır. Bu etkiler geldikleri ülkeler ile ticari faaliyetleri içerebileceği gibi, geldikleri ülkelerde edinmiş oldukları iş ortakları ile sürdürdükleri faaliyetler de olabilir. Bunun yanında aynı zamanda istihdam yaratmaları ve yerel halk ile ticari ilişkiler kurmaları bakımından da farklı sonuçlar doğurmaktadır. Suriyeli yatırımcıların Türkiye'de açtıkları anonim ve limited şirketler aracılığıyla önemli miktarda yabancı sermayeyi ülkemiz ekonomisine kazandırdıkları görülmektedir. (Taştan, Haklı ve Osmanoglu, 2017: 20). Türkiye'de resmi rakamlara göre 2018 yılı itibarıyla Suriye ortak sermayeli 1595 şirket bulunmaktadır ve Suriye ortak sermayesi 271,1 milyon TL'ye ulaşmıştır. Diğer yandan büyük bir sermaye hacmine sahip olan bu işletmeler, ticari aktivitelerini hâlihazırda sürdürmektedirler. En çok Suriye ortak sermayeli beş il incelendiğinde sermayenin büyük kısmı beş şehirde toplanmaktadır (Tepav, 2019: 1-2). İlk beş il incelendiğinde, Suriyeli mültecilerin yatırımlarını en fazla Türkiye'nin ticaret başkenti İstanbul'da gerçekleştirdikleri görülmektedir. Ticari yatırımlar bakımından Hatay ve Kilis gibi Suriye'nin sınır komşusu illeri ve bölgenin büyük ticaret merkezlerinde de büyük yatırımlar yapıldığı görülmektedir. Bunun yanında Bursa ise en fazla Suriye ortak sermayesi barındıran dördüncü büyük il konumundadır ve yaklaşık 77 Suriye ortak sermayeli şirket bulundurmaktadır.

Tablo 3: Suriye Ortak Sermayeli Kurulan Şirket Sayısı En Fazla Olan İlk 5 İl

	Şirket Sayısı	Toplam Sermaye (Milyon TL)	Suriye Ortak Sermayesi (Milyon TL)
İstanbul	976	238,6	151,4
Mersin	375	87,9	59,1
Hatay	92	59,9	33,8
Bursa	77	27,5	16,0
Kilis	53	12,9	8,1

(Tepav, 2019:2)

Suriye ortak sermayeli kurulan şirketler aynı zamanda 2013 yılından bu yana her yıl yeni şirket kuran yabancılar arasında birinci sırada yer almaktadır (Building Markets, 2018: 4). Bu bakımdan Türkiye'deki en büyük yabancı yatırım kapasitesine sahip oldukları belirtilebilir. Tabloda görüleceği yabancı şirketler bakımından en büyük orana sahip olanlar Suriyelilerdir. Mersin ve Kilis'te %40'ın üzerinde olmak üzere yabancı sermayeli en fazla şirket Suriyeli mültecilere aittir. Bunun dışında Hatay, Bursa ve İstanbul illerinde de büyük etkilerde bulunmaktadır.

Tablo 4: Suriye Ortak Sermayeli Kurulan Şirketlerin Yabancı Ortak Sermayeli Şirketlere Oranı En Fazla Olan İlk 5 İl

	Suriye Ortak Sermayeli Şirket Sayısı	Yabancı Ortak Sermayeli Şirket Sayısı	Oran (%)
Mersin	375	628	59,7
Kilis	53	131	40,5
Hatay	92	545	16,9
Bursa	77	537	14,3
İstanbul	976	8221	11,9

(Tepav, 2019: 2)

Suriye ortak sermayesi ile açılmış olan bu şirketler yerel halk ile girmiş oldukları ticari aktivitelerle de yerel ekonomiye katkı sağlamaktadırlar. Yerel firmalardan almış oldukları ürünlerin yurt dışına ihraç edilmesi ile birçok yerel işveren tarafından bu aktiviteleri önemsenmektedir. Yani mültecilerin geldikleri ülkelerdeki ekonomik faaliyetleri düşünüldüğünde; yalnızca sermayelerin bir ülkeden bir başkasına nakledilmesi ya da istihdam ediyor olmaları söz konusu değildir. Bunun yanında onlar ticari ilişki ağlarını da yanlarında götürmekte böylece geçmişten beri ticari faaliyet yürüttükleri kimi ülkelerle ticari faaliyetlerini geldikleri ülkelerde de devam ettirmektedirler (Kaymaz ve Kadkoy, 2016: 6). Suriyeli mültecilerin durumu da bu durumla uyumluluk içerisindedir. Suriyeli mültecilerin diğer ülkelerle geçmişten getirdiği ticari ilişki ağları vasıtasıyla ticari faaliyetlerini Türkiye’de de sürdürmeleri bir diğer yandan Türkiye’nin ihracat oranlarını da arttırmaktadır (Bahçekapılı ve Çetin, 2015: 14). Aynı zamanda ticari faaliyetlerini sürdürürken tedarik ettikleri ürünleri yerli üretim pazarından almaları nedeniyle, yerli üreticiler ile ticari ilişkiler kurmakta; böylece potansiyel müşteri konumunda olmaktadır.

Bu konuda birçok katılımcı aynı noktaya değinmektedir.

“Adamların iç piyasaya mal sattığı yok ki, hep dışarıdaki müşterileri iç piyasaya getirdiler. Hem buradaki sanayinin çalışmasına sebep oldu, bir de bir iş yerinde üç tane müşteri gelmesi on tane müşteri gelmesi arasında fark var Suriyeli bunu yaptı. Suriyeli kardeşlerimiz oradaki bütün şeyleri, müşterileri Libya’ına, Mısır’ına, Afrika ülkesinden şuradan buradan hatta gelemeyen esnaflara bile buradan mal gönderdiler, internet üzerinden siparişlerini aldılar gönderdiler yani. Bunun katkısı dünya kadar oldu, buradaki sanayicilerin fabrikaların çalışmasına örnekler.” (K.12)

Bunun yanında bu ticari faaliyetlerden üretim sektöründe faaliyet gösterenlerin hammaddelerini; tüccar olanların ise ticarete kullandıkları ürünleri Türkiye’den yerel firmalardan karşıladığı sıklıkla vurgulanmıştır. Bu bakımdan düşünüldüğünde, açılan Suriye ortak sermayeli şirketlerin aslında Türk yerel ekonomik dolaşımına katkı sağladıkları görülmekte ve kimi katılımcılar tarafından vurgulanmaktadır.

“Hepsi fabrikadan alınıyor, Türk fabrikalardan alınıyor. Türk fabrikalardan alıp Libya’ya satıyoruz toptancıyız. Savaş olmadan önce Suriye’den alıp Libya’ya satıyordum savaş olunca Türkiye’ye geldim, buradan alıp Libya’ya satıyorum.” (K.11)

“Türkiye’ye de var, satıyoruz. Yoğun olarak Arap pazarlarına; Arabistan’a, Cezayir, Libya, Tunus.(Hammaddelerin) hepsini Türkiye’den alıyorum, yerli insanlardan alıyorum.” (K.25)

İhracat konusundaki etkileri yalnızca önceden ticarete buldukları müşteri kitlesi ile değil, aynı zamanda sahip oldukları dil becerileri ile de yakından ilişkilidir. Suriyeli mülteciler sahip oldukları dil becerileri ile tüm Arap coğrafyası ile iletişim kurabilmekte; böylece ticarete dil bariyerini birçok açıdan ortadan kaldırmaktadırlar.

“Şimdi onlar daha çok kendi etkileşimlerinde olduğu insanlarla ticaret yapıyorlar. Şimdi adam tekstilci daha evvelden tekstil fabrikası varmış Suriye’de. Daha sonra oradan bir takım müşterileri varmış, o üretimin işini burada kurdu mesela benim bildiklerimden, yine eski müşterilerine mal vermeye çalışıyor. Ondan sonra işte lisan avantajını kullanıyorlar, Araplara satıyorlar.” (K.20)

“Onların lisanları oldukları için bir de daha önceleri Araplara yönelik çalıştıkları için müşterileri var. Böyle devam ederlerse bir iki sene içerisinde bize rakip olurlar ister istemez. Adamlarda kalite yok. Biz nasıl Çin malını nazara almıyoruz, Suriyeliler de kaliteye önem vermiyorlar. Ucuz olsun, nakit çalışayım. Ağır olarak dış pazara satıyorlar ama iplikleri falan bazen onlardan alıyoruz fiyatları piyasaya göre daha uygun.” (K.5)

“Bazı bölgelerde sadece Suriyeli sanayi bölgeleri halini aldı. Şu anda Suriyeli fabrikalar açtıktan sonra buradan dışarıya ihracat yapmaya başladılar. Sadece Gaziantep’te yapılan ihracatın yüzde on dördünü Suriyeliler yaptılar.” (K.17)

Tabii ki bu açılan şirketlerin, ticaret aktivitelerine etkisi olduğu kadar istihdam olarak da etkiye sahiptir. Suriyeli firmalar ortalama olarak, 9,4 kişiyi istihdam ederken çalışanlarının çoğunun daha önce kayıt dışı olarak çalıştığını ifade etmektedirler. (Building Markets, 2017: 29) Yaklaşık yüz Suriyeli mülteci istihdam eden bir Suriye uyruklu işveren durumu şu şekilde ifade etmektedir.

“100 kişi var. Hepsi Suriyeli. Türk çağırdık da gelmedi. Kanunda Türklerin çalışması lazım bir firmada. Çok çağırdık gelmediler, biz de devletten izin aldık Suriyeli firma olsun dedik.”

Hatta devlet de kaç tane Türk eleman çağırıldı bize, kabul etmediler. Sadece iki tane Türk var.” (K.25)

7. SONUÇ

Suriye’den yönelen göçün sekizinci yılında, dünyanın en çok sayıda mülteciye ev sahipliği yapan ülkesi konumundaki Türkiye’de, mültecilerin ekonomik uyumu hararetle tartışılan konuların başında gelmektedir. Bursa ilinin tekstil sektörünü temel alan bu çalışmada yerel işçiler ve Suriyeli işçiler arasındaki rekabetin boyutlarının, Suriyeli mültecilerin daha yoğun yaşadığı sınır illerine oranla düşük olduğu belirlenmiştir. Bunun temel sebebi yerel halkın çalışma koşulları bakımından tekstil sektöründe çalışma eğilimlerinin düşük olmasıdır. Böylece Suriyeli mülteciler birçok yerel işverenin eleman bulamadıklarını belirttikleri noktalarda devreye girmektedir. Mülteci olmanın getirdiği dezavantajlarla çalışma hayatını birçok zorluğa rağmen sürdürmek durumunda kalan mültecilerin büyük bölümü, çalışma iznine sahip olmayarak çalışmakta ve buna bağlı olarak sosyal güvenceden faydalanamamaktadır. Yaşadıkları hak mağduriyetleri ise genel olarak ücretlerin düşüklüğü, işverenler tarafından ücretlerinin ödenmemesi, istemelerine rağmen işverenlerin kendileri için çalışma izni almamaları, çalışma izni alan kimi işverenlerin ise izin harçlarının mültecilerin maaşlarından keserek başvuruda bulunmaları gibi durumlarla görünür hale gelmektedir.

Suriyeli mülteciler aynı zamanda açtıkları şirketlerle Bursa’nın tekstil sektörüne büyük katkılar sağlamıştır. Üretim ve ticarete yerel üreticilerle alışveriş halinde olan Suriyeli mülteciler, genellikle ürünlerini Arap ülkeleri başta olmak üzere dış pazarlara ihraç etmektedirler. Böylelikle ihracat oranlarında artış sağlamakta ve yerel üreticilerin üretim kapasitesini arttırmaktadırlar. Aynı zamanda bu şirketler istihdam yaratmaktadır.

Yapılan çalışma, Suriyeli mülteci algısında sıklıkla Türkiye’nin ekonomik yapısına “kölfe” şeklindeki yaklaşımların hatalı olduğunu göstermektedir. Suriyeli mülteciler sosyal hizmet yardımlarından yararlanarak hayatlarını idame eden insanlar şeklinde etiketlenmelere rağmen aktif şekilde emek piyasında yer almaktadırlar. Emek piyasasında yer alırken özellikle çalışma şartları konusunda yerel işçiler tarafından tercih edilmeyen işlerde çalışarak hayatlarını idame ettirmek durumunda kalmaktadırlar. Bunun yanında açmış oldukları şirketlerle ülke ekonomisine katma değer sağlamakta, ihracat oranlarını arttırmakta ve yerel üretim pazarından yapmış oldukları alışveriş ile üretimin hacmini arttırmaktadırlar.

KAYNAKÇA

AÇSHB, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2019). 29.04.2019 tarihinde <https://www.ailevecalisma.gov.tr/uiigm/calisma-%C4%B0zni/bilgi-edinme/> adresinden erişilmiştir.

AÇSHB, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2012 – 2013 – 2014 – 2015 – 2016 – 2017). Yabancı Çalışma İzinleri İstatistikleri 01.03.2019 tarihinde <https://www.ailevecalisma.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/yabancilarin-calisma-izinleri/> adresinden erişim sağlandı

Akkuzu İ. (2015). Göç ve Kapitalizm, DİSK-AR, 4: 20–29.

Alan J.; Arslan Pauli E. & Ünür M. (2018). Bursa Yatırım Destek Ve Tanıtım Stratejisi 2017-2023: 2018 Eylem Planı, BEBKA, Bursa

Akbaş S. & Ulutaş Ç. Ü. (2018). Küresel Fabrika Kentinin Görünmeyen İşçileri: Denizli İşgücü Piyasasında Suriyeli Göçmenler, Çalışma ve Toplum, 56: 167-192.

Bahçekapılı C & Çetin B. The Impacts of Forced Migration on Regional Economies: The Case of Syrian Refugee in Turkey, International Business Research, 8(9): 1-15.

Bilsborrow R. E. & CEPAR. (2006). The Living Conditions of Refugees, Asylum Seekers and Other Colombians in Ecuador, Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute.

Building Markets. (2017). Hikayenin Öteki Yüzü: Türkiye’deki Suriyeli Kobiler Üzerine Bir Pazar Araştırması, İstanbul

Building Markets. (2018). Turkish-Syrian Business Partnerships: A Nascent Opportunity, İstanbul

Ceritoğlu E.; Yüncüler B.G.; Gurbühan B.; Torun G. & Tumen S. (2015). The Impact of Syrian Refugees on Natives’ Labor Market Outcomes in Turkey: Evidence from a Quasi-Experimental Design, IZA DP No.9348.

- Danış D. (2016). Konfeksiyon Sektöründe Küresel Bağlantılar: Göçmen İşçiler, Sendikalar ve Küresel Çalışma Örgütleri, *Alternatif Politika*, 8 (3): 562–86.
- Deniz A. Ç.; Ekinci Y. & Hülür A.B. (2016). “Bizim Müstakbel Hep Harap Oldu” Suriyeli Sığınmacıların Gündelik Hayatı Antep - Kilis Çevresi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınlar, İstanbul
- Del Carpio X. V. & Wagner M. (2015). The Impact of Syrian Refugees on The Turkish Labor Market, World Bank Group Policy Research Working Paper 7402.
- Duruel M. (2017). Suriyeli Sığınmacıların Türk Emek Piyasasına Etkileri Fırsatlar ve Tehditler, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3 (2): 207-222.
- Dönmez Kara C.Ö. (2016). Türkiye’de Yabancıların Çalışma Hakkı: Suriyelilerin İşgücü Piyasasındaki Durumu, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2: 151-174
- Erdoğan M. M. & Ünver C. (2015). Türk İş Dünyasının Türkiye’deki Suriyeliler Konusundaki Görüş, Beklenti ve Önerileri, *TİSK*, Ankara.
- Eroğan M. M. (2017). Kopuştan Uyuma Kent Mültecileri Suriyeli Mülteciler ve Belediyelerin Süreç Yönetimi: İstanbul Örneği, *Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları*, İstanbul
- Eroğan M. M. (2018). Türkiye’deki Suriyeliler Toplumsal Kabul ve Uyum, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Erol E.; Akyol A.E.; Salman C.; Pınar E.; Gümüşcan İ.; Mısırlı K.Y.; Kahveci M. & Mutlu P. (2017). Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’de Emek Piyasasına Dahil Olma Süreçleri ve Etkileri: İstanbul Tekstil Sektörü Örneği, *Birleşik Metal-İş Yayınları*: İstanbul
- Esen O. & Binatlı A.O. (2017). The Impact of Syrian Refugees on the Turkish Economy: Regional Labour Market Effects, *Social Sciences*, 6(4).
- GİGM, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 12.04.2019 tarihinde http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik adresinden erişilmiştir.
- Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik, 22.04.2019 tarihinde <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.20168375.pdf> adresinden ulaşılmıştır.
- IPSOS & INGEV (2017). Mülteci Hayatlar Monitörü Özet Değerlendirme
- Kadkoy O. Syrians and Labor Market Integration: Dynamics in Turkey and Germany https://www.tepav.org.tr/upload/files/1486123447-4.Syrians_and_Labor_Market_Integration_Dynamics_in_Turkey_and_Germany_.pdf
- Kaygısız İ. (2017). Suriyeli Mültecilerin Türkiye İşgücü Piyasasına Etkileri, Friedrich Ebert Stiftung,
- Kaymaz T. & Kadkoy O. (2016). Syrians in Turkey: The Economics of Integration” ALSHARQ and Expert Brief, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1473326257-7.Syrians_in_Turkey_The_Economics_of_Integration.pdf
- Kuzgun İ. (2004). Türkiye’de Esnek İstihdam Biçimlerinin Düzenlenmesi, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22 (2):17-31
- Korkmaz E. E. (2018). Türkiye’de Tekstil Sanayisinin Sosyal Taraflarının Mülteci İşçilerin İstihdamına Bakışı, *Çalışma ve Toplum*, 56: 93-120.
- Khaddour K. (2017). Consumed by War The End of Aleppo and Northern Syria’s Political Order, Friedrich Ebert Stiftung
- Kolaşın G. U.; Genç Y. & Kavuncu F. (2019). Suriyelilerin İşgücü Piyasasına Uyumu: İstanbul, Bursa ve İzmir’de İstihdam Olanakları, Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi (BETAM) Araştırma Notu19/239
- Keneş H. Ç. (2016). Metaforun Ayrımcı Hegemonyanın İnşasındaki Rolü: Suriyelilerin Haberleştirilmesinde Metafor Kullanımı, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15 (2): 253-280.
- Navruz M. & Cukurcayır M.A. (2015). Factors Affecting Changes in Perceptions of Turkish People Towards Syrian Refugees, *International Journal of Social Sciences*, 4(4):.75-85
- Orhan O. & Gündoğar S.S. (2015). Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Etkileri, ORSAM – TESEV, Ankara

- Özpinar E.; Çilingir Y.S. & Düşündere A.T. (2016). Türkiye'deki Suriyeliler: İşsizlik ve Sosyal Uyum TEPAV, Ankara
- Salur S. & Erdoğan M. M. (2016). "Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacıların Ekonomi Üzerindeki Etkileri" (Ed. İsmail Şiriner, Şevket Alper Koç, Hilal Yıldız), Current Debates in Economics & Econometrics Volume 2, ss. 305-332, Ijopec Publication, London.
- Sözcü, 26.01.2019, " Türkiye'de kaç Suriyeli var? Kaçı TC vatandaşı oldu?" 08/03/2019 tarihinde <https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/turkiyede-kac-suriyeli-var-kaci-tc-vatandasi-oldu-3274793/> adresinden erişim sağlandı.
- Taştan C.; Haklı S. Z. & Osmanoğlu E. (2017). Suriyeli Sığınmacılara Dair Tehdit Algısı: Önyargılar ve Gerçekler, Polis Akademisi Başkanlığı Göç ve Sınır Güvenliği Araştırma Merkezi (GÖÇMER), Ankara
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, İl Bazında Temel İşgücü Göstergeleri 2011, 2012, 2013, 04.03.2019 tarihinde http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 adresinden erişildi
- Toksöz G.; Erdoğan S. & Kaşka S. (2012). Türkiye'ye Düzensiz Emek Göçü ve Göçmenlerin İşgücü Piyasasındaki Durumları, International Organization for Migration (IOM)
- TEPAV, Yabancı Sermayeli Şirketler Bülteni Suriye Sermayeli Şirketler, Mart 2019, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1556518101-9.TEPAV_Suriye_Sermayeli_Sirketler_Bulteni_Mart_2019.pdf
- Tümeğ D. (2018). Türk Halkının Suriyeli Sığınmacı/Mülteci Algısı, Türksam Yayınları, Ankara
- Uluslararası Af Örgütü, Hayatta Kalma Mücadelesi, Uluslararası Af Örgütü Yayınları, Birleşik Krallık
- UNHCR, United Nations High Commissioner for Refugees, Global Trends: Forced Displacement in 2017, <https://www.unhcr.org/5b27be547>.